

Crises

Aantasting van burgerrechten in coronatijd

door Rinus Otte

De coronacrisis is een wereldwijde pandemie die vele slachtoffers heeft gemaakt en de wereldeconomie heeft laten krimpen. De gevolgen zijn zeer groot en zullen nog langere tijd doorwerken op economie en samenleving. Dit wordt door niemand betwist, hooguit door een enkele regeringsleider hier ver vandaan. De vragen die ik puntsgewijs vanuit verschillende invalshoeken zal langslopen draaien steeds om dezelfde vraag: is in retrospectief, een half jaar na de genomen overheidsmaatregelen, de overheid juridisch niet doorgeschoten en heeft de burgerij zich niet nodeloos laten knechten?

Verder wordt mijn vooral strafrechtelijke verhaal doordeesemd met de flankerende vraag of de inperking van burgerrechten niet op gespannen voet staat met waar het liberalisme voor staat. We hebben vaak behoefte aan mantra's om die onderling te vergelijken en prioriteren, zoals vrijheid, gelijkheid en solidariteit. De ene politieke beweging vereenzelvigd zich meer met de ene kapstok dan met de andere. In een tijd waarin de overheid als gevolg van het coronavirus de burgerrechten en vrijheden inperkt, rijst de vraag over de proportionaliteit van deze inperkingen en strafbaarstellingen. In het bijzonder hoe deze

---

coronamaatregelen zich verhouden tot een politieke stroming als het liberalisme. Het betoog eindigt met een eenvoudig antwoord: de overheid heeft het goede gedaan en de juridische vertogen hebben wat weg van *Prinzipienreiterei* en kunnen gepasseerd worden.

Nog een laatste restrictie ten geleide. Vanuit mijn formele verantwoordelijkheid voor het heersende justitiële strafrechtelijke beleid aangaande de coronaregels zal ik vooral het heersende debat met vigerende opvattingen problematiseren en slechts zijdelings ingaan op specifieke grondwettelijke kwesties.

Crisismaatregelen en juridificering van gedrag

Ons parlement is in maart 2020 in meerderheid akkoord gegaan met de definitie van de crisis waarin Nederland kwam te verkeren. Sommige volksvertegenwoordigers vonden de maatregelen nog niet ver genoeg gaan. Met die parlementaire steun zijn maatregelen genomen die het maatschappelijk leven sterk aan banden hebben gelegd: scholen gingen dicht, de rechtspraak sloot de deuren, de horeca en vele middenstanders zagen hun broodwinning verdampen. In juridische zin betekenden deze maatregelen dat burgerrechten werden ingeperkt of zelfs niet konden worden uitgeoefend.

Daarmee werd de slim genoemde *lockdown* gejuridificeerd. Deze juridificering van een crisissituatie riep vragen op en in toenemende mate weerstand tegen een overheid die burgerrechten met voeten zou treden. Bonnen uitdelen voor het overtreden van het an-

derhalvemetergebod werd bekritiseerd met dat de politie beter boeven kon gaan vangen. Dat soort geluiden namen in kracht toe naarmate het aantal besmettingen en doden daalde. Een actieve, handelende en krachtdadige overheid wordt verlangd in panieksituaties, maar als de paniek wegebt komt de Hollandse behoefte aan keuzevrijheid en een afwezige overheid omhoog (Zakaria 2003, 199-238).

In crisistijd zijn crisismaatregelen nodig om uit de crisis te geraken. Zonder die crisismaatregelen was het aantal besmettingen en doden vele malen hoger geweest. Ik volg daarin het RIVM omdat politici en ik voor dit soort virologische risicotaxaties niet hebben doorgeleerd. We hebben degenen te volgen die hier wel voor hebben doorgeleerd en zijn ingehuurd. Achteraf gezien kan er over bepaalde facetten anders worden gedacht, maar regeren is vooruitzien en bij gebreke van eerdere soortgelijke crises twisten over de toentertijd gemaakte risico-afwegingen is nogal goedkoop.

Rechtvaardiging van ingeperkte (grond)rechten

Kunnen (grond)rechten ingeperkt worden? Ja, het inperken van rechten gebeurt continu en is meestal gerechtvaardigd. Neem verdedigingsrechten van advocaten die op de aanwezigheid van de verdachte aandringen ter zitting terwijl hun cliënt gehoord wordt via een haperende videoverbinding met de gevangenis waar de verdachte vastzit. Of neem het slachtoffer dat geen gebruik kan maken van zijn spreekrecht, maar geacht wordt om dat recht schriftelijk uit te oefenen en zijn

---

schadeclaim op de verdachte schriftelijk te onderbouwen. Het zijn twee voorbeelden uit een lange rij die illustreren dat (grond)rechten gekort worden. De aanname van advocaten in deze twee casussen dat rechten zijn geschonden, en de kwaliteit van het proces door de rechtsstatelijke bodem zou zijn gezakt, is twijfelachtig omdat rechten nooit absoluut zijn. Pleidooien dat de rechtsstaat afglijdt naar de bodem van het IJsselmeer zijn vaak van het niveau van het hellend vlak, en dat is nooit een sterk argument. Er is dan ook geen sprake van absolute rechten, maar van minimumwaarborgen waaraan een rechtsorde moet voldoen om van rechtsstaat te kunnen spreken. De discussie kan beter gaan over (juridisch) beleid dat een voldoende oplevert.

Maar ook daarmee is nog niet gezegd dat een recht een voldoende krijgt en houdt. Met de tijd kunnen opvattingen over het recht wijzigen en wat in 1990 hooguit een vijf zou opleveren kan nu met een zeven gewaardeerd worden. Soms wordt er door belanghebbenden geschreven over uitholling van de rechtsstaat, maar rechten zijn – anders dan beginselen – bijna nooit universeel en onaantastbaar, maar vaak aan accommodatie onderhevig. De kwaliteit van het recht is daarom afhankelijk van tijd, plaats en situatie zonder dat bij vermindering of vermeerdering van het een of het ander het kwaliteitspredicaat hoeft te worden ingeleverd.

Rechtsvergelijking ter zake inperking vrijheidsrechten

De inperking van rechten lijkt zich niet goed te verdragen met het vaak gebezigde vrij-

heidsbegrip. Dat klopt, dat doet het vaak niet, maar dat hoeft ook niet. Dat komt doordat het vrijheidsbegrip niet altijd goed wordt begrepen. Laat ik dat weergeven aan de hand van het verkeer. Sinds een halve eeuw wordt het verkeersrecht gedefinieerd en gedomineerd door de spanning tussen het vrijheidsbeginsel, ook wel vlotheids- of doorstromingsbeginsel genoemd, en het veiligheidsbeginsel. De vrijheid van de verkeersdeelnemer om zich naar eigen inzicht van A naar B te begeven wordt als heel belangrijk ervaren. Het wordt ook als een cruciaal economisch principe gezien. Zonder doorstroming van het verkeer ontstaan files en economische schade. Het is evenwel opmerkelijk dat de rechtspraak het vrijheidsbegrip bij mijn weten nimmer heeft laten prevaleren boven het veiligheidsprincipe. Dat komt doordat in het verkeer het leven van de deelnemers als het hoogste goed wordt gezien. Anders gezegd, mijn vrijheid om snel te rijden mag uw vrijheid om gezond en ongehinderd te leven niet bedreigen. Breder dan dat, in een rechtsstaat is de veiligheid van de burger het hoogste te beschermen belang, en dat gaat ten detrimente van het zelfbeschikkingsrecht en de autonomie van de individuele burger.

Deze argumentatie zien we vaak terug; van terrorismebestrijding tot aan de verkeersregels, en nu ook bij de coronamaatregelen. De veiligheid van de burger gaat een overheid boven alles, zeker waar het gaat om het beheer van het openbare domein. De wegen zijn geen privécrosssterrein, het zijn openbare wegen die slechts bereden mogen worden als de berijders daartoe gekwalifi-

ceerd zijn met een rijbewijs en zich houden aan de algemene regels die voor iedereen gelden. Het is dan ook niet voor niets dat een eeuw geleden sprake was van een vergunningstelsel, de chauffeur werd vergund om de openbare weg te berijden als hij zich hield aan vergunningsvoorschriften.

De vergelijking met het algemene vrijheidsbegrip in het publieke domein is makkelijk gemaakt. Het recht om een horecagelegenheid uit te oefenen of het recht om met meer mensen samen te zijn in een publieke ruimte en zo verder is gebonden aan veiligheidsplichten en –beperkingen. Wie zich veilig gedraagt mag in de schouwburg aanwezig zijn, wie zich veilig op een terras beweegt en niet dronken met een glas loopt te zwaaien mag zich in die horecagelegenheid begeven en zo verder. De regels voor het samenleven kunnen dan ook slechts in rechten uitmonden als de plichten voor goed burgerschap

zijn uitgeoefend. Dit algemene – en soms vergeten lijkende – grondprincipe raakt zelfs het privé-domein. Wie een feestje geeft en daarbij geluidsoverlast veroorzaakt kan strafbaar zijn. Ook hier mag de vrijheid van de een, die van de ander niet onevenredig aantasten. Evenzo is het met de beperkingen naar aanleiding van het coronavirus. Wie thuis gasten ontvangt of met veel mensen samen is kan het virus overdragen, waardoor een groter beroep op de gezondheidszorg moet worden gedaan dan gerechtvaardigd is.

Nogmaals een vergelijking met het verkeersrecht. De invoering van de bromfietshelm en de autogordel was vrijheidsbeperkend van aard en had niet direct veel van doen met de veiligheid van andere weggebruikers. Maar de grote toename aan doden en gewonden en de bijbehorende druk op de gezondheidszorg ten gevolge van gordel- en helmloos aan het verkeer deelnemen was zodanig dat

Protest tegen de Coronawet | Foto: Diafragmaarten

---

deze anomalie in de verkeerswetten werd toegestaan. Ook hier is sprake van strijdende vrijheidsbegrippen: we zijn op zich vrij ons eigen leven tot op zekere hoogte in gevaar te brengen. Maar als de samenleving financieel opdraait voor de gevolgen van mijn of uw roekeloze gedrag, rijst al gauw de vraag waarom de samenleving daartoe via belastingen en premies verplicht zou zijn.

De relativering van vrijheidsrechten en handhavingsplichten

Het problematische met die aloude trias vrijheid, gelijkheid en solidariteit is dat het geen absolute begrippen kunnen zijn, er moet altijd water bij de wijn worden gedaan. Wie dat niet kan accepteren moet geen wijn willen drinken. Het is aangelengde wijn of het is niets. Maar als we een meer dan semantische poging wagen om deze begrippen in deze bijzondere tijden te duiden dan kom ik uit op het oude schadebeginsel van de als liberaal aangeduide denker John Stuart Mill. Vrijheid is aanwezig zolang anderen geen schade wordt toegebracht (Mill 1859). Welnu, dat motto is in de huidige situatie meer dan toepasbaar. Wie zich niet hield aan de voorgescreven gedragsregels kon een medeburger aansteken waardoor deze in gevaar kwam te verkeren. Veel liberalen schipperen tussen de Scylla van hun diepe behoefte aan zelfbeschikking en de Charybdis van hun even grote behoefte aan veiligheid. Het gelijkheidsbegrip valt even eenvoudig toe te passen. Hoe pijnlijk ook, van verpleeghuisbewoner tot schoolgaand kind, iedereen diende zich te houden aan de gedragsvoorschriften. De reden dat het beleid zonder aan-

zien des persoons gold werd geboren uit het virus dat zonder aanzien des persoons opeerde. Gelijkelijke gevaren dienen tegemoet getreden te worden met gelijkelijke aanpak.

De solidariteit spreekt voor zich. Solidariteit met de middenstand die het nu zo moeilijk heeft of navoelbare solidariteit met thuiszittende kinderen of verpleeghuispatiënten legt het af tegen opnieuw dat hoogste rechtsgoed dat elke regering heeft te beschermen; het leven van de onderdanen dat zoveel gevaar liep.

Uit het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens vloeien voor de lidstaten *positive obligations* voort die op gespannen voet kunnen staan met grondrechten, zoals het recht op vrije beweging en samenzijn. Het recht op bijvoorbeeld samenzijn, van kerk tot vergadering, is ingeperkt en moet afgewogen worden tegen de plicht om de gemeenschap te beschermen tegen grote gezondheidsrisico's. Kan die afweging plaatsvinden op grond van een geclaimde noodtoestand en moet die afweging dan niet plaatsvinden door het parlement en neerslaan in een formele wet? In een fraai en afgewogen advies komt de Raad van State tot aandachtspunten die in het post-coronatijdperk zouden kunnen worden afgewogen. In zekere mate heeft de Raad begrip voor de wijze waarop de regering maatregelen heeft afgekondigd (Raad van State 2020). Natuurlijk zijn grondrechten bedoeld om de autonomie van de burgerij te borgen teneinde een te fors oprukkende overheid te keren. Dus grondrechten kunnen in het belang van openbare veiligheid en gezondheidsbelangen legitiem worden ingeperkt.

Niet elke ingreep is legitiem; noodzakelijkheid en proportionaliteit zijn terechte premisses. In de coronacrisis is het wereldwijd evident dat een overheid nodige en passende stappen moet nemen om de gezondheid van de burgerij actief te beschermen. Deze *positive obligation* noopt tot preventieve maatregelen bij serieuze indicaties dat er grote gevaren dreigen. Gevaar betekent volgens de *Van Dale* de kans op onheil. Dat deze gevaren er ook in retrospectief waren betwist niemand, want het gevreesde onheil heeft zich inmiddels concreet voltrokken. Ik heb de woorden noodtoestand en noodmaatregelen zo veel mogelijk proberen te vermijden omdat ik als strafrechtjurist niet in een staatsrechtelijk debat over artikel 103 Grondwet wil verzeilen. Overigens vraag ik me wel af of de grote urgentie en benodigde haast een formele wet tijdig in het Staatsblad hadden kunnen doen belanden. Voor mij volstaat dat er een duidelijk conflict van plichten was en mijn bijdrage ademt dat ik burgerrechten relatieveer ten faveure van een hogere overheidsplicht om de gezondheidsrisico's zo klein mogelijk te maken.

Als jurist beschouw ik crisismaatregelen in de context van een crisissituatie, hetgeen doorwerkt in de aan te leggen proportionaliteitsmaatstaven. De weging is er vooral een van politieke aard, maar dient gevolgd te worden door een geloofwaardig handhavingsbeleid. Burgers zijn van nature niet altijd genegen om overheidsregels makkelijk te internaliseren, zeker niet als het opgelegde instrumentele regels betreft. Het gaat niet om klassieke situaties als moord en doodslag, maar om in-

perking van vrijheden. Druk, drang en soms dwang zijn dan nodig om nieuwe normen in te scherpen. Zonder handhaving door bijzondere opsporingsambtenaren zou er nauwelijks een punitieve prikkel zijn geweest die de regelovertreedende burger tot de (nieuwe) orde zou hebben geroepen. Zonder rekkelijke handhaving zouden termen als een politiestaat niet van de lucht zijn geweest. Er is dan ook flexibel gehandhaafd, soms streng, soms soepel. Zo hoort het met elke handhaving te gaan, maatwerk staat voorop. Maar tegen de achtergrond van het vrij natuurlijke gegeven dat burgers niet gemakkelijk stuurbaar zijn, kan ik de overheidskeuzen billijken en komt het nu aan op een geloofwaardige handhaving. Waarbij ik me haast op te merken dat de burger na elke handhavingsinzet de gang naar de rechter openstaat om verzet aan te tekenen tegen de genomen maatregel, ook dat past in een rechtsstaat.

De noodzaak tot transponeren van het vrijheidsbegrip in vrijheid in gebondenheid

De coronacrisis legt bloot dat ons vrijheidsbegrip mogelijk aan herijking toe is. De huidige situatie geeft inzicht in die zich autonoom wensende burger die zijn zelfbeschikking het liefst definieert als een grondrecht dat beknot wordt door een overheid, terwijl hij bij voorkeur de mate van eigen veilig gedrag zelf wil bepalen. De grootste opgave voor een overheid is dan ook om de burger niet te hoeven dwingen met regels, geboden en verboden, maar te overtuigen dat de overheidsvoorschriften uit vrije wil moeten worden nageleefd. Hoe brengt de

---

overheid de burger ertoe uit vrijheid veiligheidsvoorschriften na te leven en te incorporeren in het eigen gedrag? Vrije keuze om te doen waartoe niet primair de eigen voorkeur naar uitgaat, vrije wil om in gebondenheid te leven en te werken, vrijheid opgeven om zich uit vrije wil onvrij te gedragen, kan alleen als vrijheid, geboden en verboden niet als tegenstellingen worden opgevat.

Soms lijkt het alsof de verbinding rechtssubject en burgerschap betekent dat de focus ligt op rechten, maar dat is uiteraard maar het halve verhaal. De mens, de burger, de rechtsgenoot ontleent zijn bestaansrecht vooral aan zijn relatie met en tot de omgeving, aan zijn verhouding tot de andere rechtsgenoten. Zonder medemensen, zonder omgeving, is de mens gedoemd in fysieke maar bovenal in overdrachtelijke zin te sterven. Dan is vrijheid bovenal vrijblijvendheid geworden. Wil de burger als drager van rechten en plichten als volwaardig rechtssubject worden gezien en bejegend, dan is het bovendien van belang om de prioritering van rechten en plichten in het licht van het relationele vrijheidsbegrip te positioneren.

Te veel gerichtheid op identiteit kan daarom ten koste gaan van het gemeenschapsdenken dat aan de wortel ligt van het huidige kabinetsbeleid. Wie te veel focust op identiteit krijgt moeite met het omlijnen van het gemeenschapsmodel en ageert vervolgens met woorden als een politiestaat en een overheid die zich te veel bevoegdheden toe-eigent, woorden die in het publieke debat van de laatste maanden zijn gebruikt.

Het recht en generieke rechtsregels zijn echter bedoeld om in een samenleving, waarin steeds meer mensen dicht op elkaar leven, scherpere samenlevings- en veiligheidsregels te stellen om de verspreiding van een pandemie tegen te gaan. Deze indringende spelregels hebben een generieke betekenis. Waar schaarste domineert, en dat is sinds mensenheugenis een onontkoombaar gegeven, moeten keuzes gemaakt worden, in het bijzonder keuzes om mensen fysiek en overdrachtelijk uit elkaar te houden, soms wel meer dan anderhalve meter, en te zorgen dat er veilig met elkaar kan worden omgegaan.

Een aanzet tot omslag tussen rechten en plichten¹

Hiermee zijn we aangekomen bij de ingewikkelde wals tussen recht en vrijheid, tussen regel en toepassing. De mens is vrij binnen de regels, wetten en normen die hem gesteld zijn. Deze regels worden regelmatig ervaren als knechtend en krenkend en roepen bij – onder het mom van grondrechten aanroepende – burgers vele verwijten op hoge toon uit. De regel is evenwel van oudsher bedoeld om de mens vrij te maken, om het samenleven tussen mens en omgeving te verbeteren. Ik herhaal, het gaat om vrijheid in gebondenheid. Dit is echter een boodschap die veel gezagsdragers niet makkelijk uitdragen. Dit moeilijke motto, dat vrijheid ontstaat in de beperking, is het enige motto dat bij een nog steeds groeiende wereldbevolking cruciaal is om letterlijk en overdrachtelijk te overleven. In dit verband komt het op de loyale en creatieve burger aan die zich bij beperkingen, al dan niet in een *lockdown*, vrij voelt.

Monument Franz Kafka Praag | Foto: Martina Pellecchia

Het is de *state of mind* die bepaalt of de burger murmelt en murmureert in een spruitjesgeur van opstandigheid of dat er een burger opstaat die zich voegt naar het overheidsbeleid. Deze nieuwe burger helpt een samenleving overleven door die mogelijk lastig aanvoelende regels te incorporeren in het eigen leefgedrag.

In het verhaal van Franz Kafka *Voor de wet* uit 1914 wil een man toegang tot de Wet en nadert de poort, waar de wachter hem keer op keer tegenhoudt en zegt dat hij niet nu maar mogelijk wel een volgende keer mag binnengaan. Gedurende de daaropvolgende jaren kijkt de man naar de wachter en verzucht vertwijfeld hoe hem de toegang geweigerd kan worden: de Wet moet toch altijd toegankelijk zijn voor iedereen? Naarmate hij het einde van zijn leven nadert neemt

de glans van de Wet toe, onweerstaanbaar. In zijn stervensuur vraagt hij aan de wachter waarom niemand anders dan hij toegang tot de Wet heeft gevraagd. De wachter zegt hem: “Niemand anders kon hier toegelaten worden, want deze toegang was alleen voor jou bestemd. Ik ga nu weg en sluit de poort”. Dit verhaal van Kafka dateert uit 1914 en roept nog steeds de indringende vraag op hoe we toegang tot de Wet kunnen vinden als de Wet zich niet naar de burger wendt. De vrijheid en de vrijmaking van de burger in een rechtsstaat vinden ruim een eeuw later plaats via begrippen als afstand en beperkingen. Deze begrippen staan ogenschijnlijk op gespannen voet met het vrijheidsbegrip. Ik heb geprobeerd de samenhang zichtbaar te maken en de betekenis daarvan voor het recht maar ook voor een

---

liberale partij nader te duiden. Het komt er voor elke burger op aan om het gevecht in het eigen hoofd te voeren, zijn weerstand en eigen belangen te bevechten, zodat hij of zij de poort van de wet uit het verhaal van Kafka kan binnengaan en zich vrij mag voelen.

Actief burgerschap op nieuwe leest geschoeid

De vraag die mij in toenemende mate bezighoudt is of het publieke belang van een gezonde samenleving afhankelijk moet zijn van de vraag of de coronamaatregelen voldoende overtuigingskracht bezitten. Wie ontvanke-lijk is voor de gedachtenconstructie dat het vooral de burger zelf moet zijn die toegang tot, inzicht in en begrip voor de overheidsre- gels moet ontwikkelen, zal een autonomere overheid verwachten, een overheid die min- der beducht is voor de waan van de dag en of het beleid wel of niet op applaus kan re- kenen. Misschien moeten we het verhaal van Kafka wel een nieuwe vertaling geven en in hoger tempo toegroeien naar meer drang en dwang om ‘van bovenaf’, vanuit de leiding, de burger wetten en beleidsregels zich meer eigen te laten maken. De burger dient zich *con amore* te schikken in de organisatori- sche ordening van de samenleving en deze tot bloei te brengen, in (af)gedwongen sa- menspraak met en afhankelijkheid van zijn (omgeving aan) ondersteuning en bestuur- lijke randvoorwaarden. Indien die denktrant wordt onderschreven zou actief burgerschap in de samenleving een plicht zijn geworden (De Wilde 2013, 223; Van Heerikhuizen 2013, 173). Deze plicht vergt een moderne vertaling zodat de in onze huidige tijd zo ge-

propageerde persoonlijke ontplooiing slechts wordt gehonoreerd als deze dienstig is aan de verdere ontwikkeling van de samenleving (De Keere 2013, 50). Nota bene: dit wordt geen lopendebandmentaliteit. Individueel maat- werk spoort met de individuele toegang tot de wettelijke inrichting van de samenleving, zoals de wetzoeker bij Kafka zijn eigen toe- gang had kunnen bewerkstelligen. Hoe zou het verhaal van Kafka na 100 jaar herschre- ven kunnen worden, herschreven op een wij- ze die een ander soort burgerschap oplevert?

Uitleiding

De soep die ik opdien moge rechtlijnig lij- ken, maar kent een eetbare temperatuur omdat het vanzelf spreekt dat een overheid de burger tegelijkertijd moet proberen te verleiden om nieuwe ordeningsregels na te leven en eveneens dat regels op een propor- tionele wijze moeten worden gehandhaafd. Maar de regel en de legitimiteit moeten niet te gemakkelijk afhankelijk gemaakt wor- den van publieke sentimenten. De over- heid dient lef te hebben en niet bang te zijn voor tegenwind vanuit burgers en politici. De regel en de normering mogen en moe- ten soms streng zijn, waarna het in de uit- voering en handhaving maatwerk mag zijn.

Wat betekenen deze reflecties voor het zelf- beeld van die liberaal die in een veranderend tijdsgewricht vrijheid en burgerschap onvol- doende problematiseert? Liberaal gedachte- goed bevat vele stromingen en stemmingen. De recente stemming dat de inperking van vrijheden vergaand was, soms te ver ging, is niet mijn juridische gemoedsgesteldheid.

Om samenleven mogelijk te maken en te houden zijn soms vergaande crisismaatregelen nodig die vrijheden, autonomie en zelfbeschikking inperken en zelfs lam kunnen leggen. Een crisissituatie is immers tijdelijk. Het moge duidelijk zijn dat ik in deze nare pandemie recht en orde belangrijker vind dan de emotie dat de autonome, zelfbeschikende burger voldoende verantwoordelijkheid voelt om de veiligheidsbelangen zelf vorm te geven. We hoeven maar te kijken wat er gebeurt met landen die voor kortere of langere tijd geweigerd hebben de noodzakelijke anti-coronamaatregelen te nemen. Dat achteraf niet alle maatregelen even nodig bleken, is kennis achteraf en bewijst niet het *à priori* ongelijk van de overheid die ze nam.

Liberalisme komt uit deze crisis sterker naar voren als het zichtbaar weet te maken waar het in de praktijk van alledag voor staat en wat het betekent (Fawcett 2015, 504). Anders dan andere politieke stromingen staat het liberalisme niet voor een maatschappelijk optimum of een ethisch reveil, maar voor een beleid dat de ergste schade vermijdt en voor het tegengaan van machtsmisbruik van te sterke overheden of instituties (Shklar 1989). Tegen deze achtergrond zijn het overheidsbeleid en het justitiebeleid in meer specifieke zin gericht geweest op het matigen van maatschappelijke, medische en menselijke schade zonder door te schieten, door met behulp van tijdelijke (al dan niet juridische) maatregelen een crisis te beheersen. Op z'n Gronings: het had slechter gekund.

prof.dr.mr. M. (Rinus) Otte is procureur-generaal bij het Openbaar Ministerie en hoogleraar Organisatie van de Rechtspleging aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Literatuurlijst

- Fawcett, E., *Liberalisme, Het verhaal van een idee*, Amsterdam, 2015.
  - De Keere, K., 'Van zelfcontrole naar zelfexpressie. Een analyse van de transformatie van de geest van het kapitalisme', *Sociologie*, 2013, nr. 1, pp. 50-73.
  - Van Heerikhuizen, B., 'Ik kan het niet alleen', *Sociologie*, 2013, nr. 2, pp. 173-184.
  - Mill, J.S., *On Liberty*, Londen, 1859.
  - Raad van State, 'Voorlichting over grondwettelijke aspecten van (voor)genomen crisismaatregelen', 25 mei 2020, URL: <https://www.raadvanstate.nl/@121106/w04-20-0139-vo/>.
  - Shklar, J., *The Liberalism of Fear*, Cambridge, 1989.
  - De Wilde, M., 'Ethisch burgerschap: een wolf in schaapskleren', *Sociologie*, 2013, nr. 2, pp. 223-226.
  - Zakaria, F., *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York, 2003.
-
1. Uitvoerder uitgeschreven in M. Otte, *Een kleine biografie van het straffen. Essays over herwaardering van schuld en boete*, Den Haag, 2018, hoofdstuk 4.10.

